

STATUETELE DE BRONZ. ATELIERE ȘI PRODUCȚIE LOCALĂ

Atalia Ștefănescu-Onițiu

Alături de alte produse ale torenticii romane, statuetele de bronz au intrat de timpuriu în atenția specialiștilor, care au realizat tipologii, catalogări, considerații iconografice și cronologice¹. Problema tehnicii de confecționare și mai ales a atelierelor în care au fost realizate aceste produse constituie de asemenea subiectul a importante studii și cercetări, care au evidențiat existența, alături de piese de import, originare din atelierelor italice sau gallice, a numeroase potențiale produse ale atelierelor locale de bronzieri sau ale meșterilor itineranți care reproduceau modele importate². Situația statuetelor de bronz și mai ales a centrelor în care au fost produse este cu atât mai complexă cu cât ele puteau avea o durată îndelungată de utilizare, iar pe de altă parte, dimensiunile reduse permiteau transportarea lor la distanțe mari.

Indicii clare ale producției locale de statuete sunt reduse numeric. Ateliere în care se obțineau exclusiv statuete de bronz nu se cunosc, prin urmare trebuie să presupunem că acestea erau realizate în atelierelor obișnuite ale bronzierilor locali sau de către meșteri itineranți. Astfel, este menționat la *Tibiscum* un tipar pentru statuete ale zeiței Venus, de asemenea la *Ulpia Traiana*³. De pe teritoriul orașului *Dierna* provine un fragment de tipar de statueta de lut reprezentând pe Venus și un duplicat după acesta realizat din plumb⁴, ceea ce ar putea constitui un indiciu că și statuetele de bronz puteau fi confecționate în aceeași manieră. Alături de acestea, Lucia Țeposu-Marinescu presupune că au existat ateliere care produceau statuete la *Drobeta, Romula și Potaissa*⁵.

În ceea ce privește tehnica de confecționare a acestor statuete, două sunt modalitățile principale de realizare⁶: tehnica cerii pierdute prin modelare directă sau indirectă, respectiv folosirea de tipare. Alături de acestea se mai practica și baterea la rece, dar această metodă este mai puțin utilizată.

Primul argument invocat în favoarea producției locale a fost slaba calitate

---

¹ Benea 2003; Gramatopol 2000; Marinescu 2003; Țeposu-Marinescu 1994; Stîngă 1998.

² Țeposu-Marinescu 1994, p. 68; Pop 1990-1993; Pop, Matei 1978; Țeposu-Marinescu, Pop 2000.

³ Țeposu-Marinescu 1994, p. 68.

⁴ Benea 2003, p. 72.

⁵ Marinescu 2003, p. 43.

⁶ Kaufmann-Heinimann, Țeposu-Marinescu 2003, passim.

artistică, dar astăzi se apreciază că nu toate piesele slabe calitativ au fost realizate în ateliere locale. I. Stîngă consideră că principalele criterii pentru identificarea unei producții locale sunt: tehnica turnării, ținuta artistică, existența a două sau mai multe piese identice, prezența rebuturilor și a pieselor nefinisate⁷. Alte criterii ar mai fi: schematizarea și disproporționarea; slaba schițare a unor trăsături, eventual redarea lor grosolană; stilizarea redusă.

Pornind de la aceste elemente vom încerca în cele ce urmează să evidențiem producția locală a centrelor Daciei Romane, tipurile de statuete care au fost produse (pornim de la premisa că statuetele au fost realizate în cadrul așezărilor în care au fost descoperite, eventual în apropierea acestora, deși am menționat deja că ele puteau parcurge și distanțe mai mari), eventual caracteristici comune care ar îndreptăți considerații stilistice.

În Dacia Inferior putem menționa o serie de descoperiri de piese care pot fi considerate produse locale. Din păcate este vorba despre piese singulare în centrele de descoperire, care nu ne permit comparații sau aprecieri referitoare la activitatea unui atelier sau la specificitatea acestuia.

Astfel, de la Cătunele de Motru (jud. Mehedinți) provine un Amor (h=4,3 cm) fragmentar (lipsește antebrațele), turnat plin, păstrând o patină cenușie. Zeul are un moț pe creștet, ține brațul drept în sus și stângul în jos. Piesa a fost datată în secolul III p.Chr.⁸ (**Pl. I/1**). Deși puternic corodată se observă nefinisarea bavurilor dintre picioare și de sub brațe.

Un alt amoraș provine de la *Romula* (**Pl. I/2**). Statueta (h=5,4 cm; fragmentară, lipsind labele picioarelor; suprafața este corodată; turnare plină; patină cenușie) redă un Amor înaripat, grăsuț, reprezentat în mișcare spre dreapta, cu piciorul stâng îndoit. Are trăsături stângaci redade, cu ondule înfățișate sub forma unor striuri paralele și un moț pe creștet. În mâna stângă ridicată la nivelul frunții ține arcul, iar în dreapta, lăsată în jos, ține trei mere. Piesa a fost datată în sec. III p.Chr.⁹. Datorită faptului că nu cunoaștem piesa decât din desenul acesteia nu putem face aprecieri privind stângăcia execuției sau deficiențele de finisare.

De la *Sucidava* provine statueta unui Mercurius (**Pl. I/3**) (h=6,4 cm; lipsesc antebrațul drept și piciorul drept de la genunchi). Piesa a fost turnată plin și păstrează o patină brună. Zeul are un colț al veșmântului pe umărul stâng, *petasos* pe cap și ține în mâna stângă un caduceu înalt. Datată în sec. III. p.Chr., piesa a fost considerată provincială prin disproporția în redarea membrilor și a corpului¹⁰.

Una dintre statuetele de bronz extrem de cunoscute din literatura de specialitate,

⁷ Stîngă 1998, p. 107.

⁸ MRPF, Inv. II 7091 (Bărcăcilă 1934, p. 102, nr.2c, fig. 48; Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 62).

⁹ MR Caracal, Inv. 1609 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 50).

¹⁰ MMNBucurești, Inv. 230 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 30).

presupus locală datorită facturii grosiere, este cea a lui Iuppiter Dolichenus de la Desa (turnată plin, statueta este fragmentară, spatele fiind spart; lipsesc piciorul drept și gamba stângă; h=16,5 cm). Zeul, redat conform canoanelor cu barbă și bonetă frigiană, este în picioare, probabil pe taur care lipsește; în mâna dreaptă are securea dublă, în mâna stângă fulgerul (**PL. I/4**)¹¹.

De la Răcari provin două statuete, una reprezentând pe Minerva, cea de-a doua pe Hercules, considerate locale de către Doina Benea datorită lipsei de finisare și, în cazul statuetei lui Hercules, depunerii de metal¹².

Statueta de bronz reprezentând pe Minerva¹³ (**PL. I/5**) (h=10 cm; stare de conservare mediocră; lipsă antebrațul drept și panașul coifului; capul și spatele ușor deteriorate; turnare goală; patină cenușie) o înfățișează pe zeiță cu coif pe cap, greutatea corpului sprijinită pe piciorul drept și stângul tras în spate. Poartă *chiton* cu mâneci și *peplos*, care face falduri în zig-zag în partea dreaptă; deasupra are egida cu *gorgoneion*, în formă de hlamidă, care acoperă în diagonală pieptul, pornind de la umărul drept și atârând peste antebrațul stâng. În mâna stângă întinsă înainte ținea, probabil, patera. Datată în secolele II-III p.Chr., piesa are analogii la Augst, Paris și Grbavac, în Muzeul Arheologic din Zagreb.

Hercules (**PL. I/6**)¹⁴ este bărbos și musculos, cu greutatea corpului sprijinindu-se pe piciorul drept, în timp ce stângul este ușor îndoit și tras la spate. Întoarce capul spre dreapta; părul și barba sunt redade prin striuri incizate. Brațul drept cade pe lângă corp, iar stângul, îndoit din cot, are antebrațul întins înainte. Cu mâna dreaptă sprijină măciuca lipită de picior. Pe brațul stâng atâră blana de leu, iar în mână ține o pateră.

În Dacia Superior, după cum am amintit și mai sus, în atelierul de la *Dierna* se confecționau și statuete de bronz¹⁵. Putem astfel presupune că grupul statuar redând lupta dintre Hercules și Antaios, descoperit în anul 1902 la Gimnaziul din Orșova, este un produs al acestui atelier (**PL. II/1**). După cum menționa și C. Timoc¹⁶, mâinile cilindrice, grosolane și părul stilizat ar sugera odată în plus acest lucru. Produs al atelierului de la *Dierna* a fost considerat și un taur dolichenian (**PL. II/2**), cu analogii la Buciumi, Românași, *Porolissum*; argumentele invocate¹⁷ în sprijinul acestei ipoteze vizează gâtul gros și trăsăturile slab schițate ale animalului¹⁸.

¹¹ MNIR, inv. 16737 (Popa, Berciu 1978, nr. 18, Pl. VI; Berciu, Petolescu 1976, p. 37, nr. 22, pl. XIV).

¹² Benea 2003, p. 76.

¹³ MNA București, Inv. III 261 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 83).

¹⁴ h=8,2 cm; bine păstrată, turnată plin; patină cenușie; MNA București, Inv. III 262; sfârșitul sec. II - începutul sec. III p.Chr (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 65).

¹⁵ Vezi pentru aceasta articolul Doinei Benea din acest volum privind atelierile de bronzieri.

¹⁶ Timoc 2004, p. 448, fig. 3.

¹⁷ Ibidem, p. 449, fig. 2.

¹⁸ deoarece majoritatea taurilor dolichenieni prezintă aceleași caracteristici ar fi mai îndreptățită ipoteza unei origini locale, nu neapărat a unei producții la *Dierna*.

Execuția grosolană (părul și barba schematizate, echilibrul precar al corpului realizat prin îndoirea ușoară a piciorului stâng, mănunchiul de fulgere grosolan stilizat, expresia primitivă și stângace a feței), la care se adaugă tipologia inedită (brațele ridicate la nivelul capului, cu fulgerul în dreapta și sceptrul în stânga, cu mantie pe umeri cu cele două capete scurte de o parte și de alta a corpului) au determinat considerarea unei statui a lui Iuppiter de la *Dierna* ca produs local¹⁹. Încadrându-se în tipul *fulminans* sau *tonans*, statueta a fost inițial eronat considerată ca reprezentând pe Iuppiter Dolichenus²⁰. Abătându-se de la canoanele iconografice și nerespectând caietele de modele piesa denotă prin primitivism realizarea într-un atelier local, cu un tipar aparte (**PI. II/3**).

Originea locală este presupusă pentru un număr semnificativ de piese provenind de la *Drobeta*. Vom începe analiza cu acele statuete în cazul cărora nu se specifică dacă au fost descoperite în castru sau în așezarea civilă.

Dintre divinitățile masculine cea mai bună reprezentativitate o are Mercurius, cu două piese posibil locale (**PI. III/1-2**). Prima dintre acestea²¹ redă divinitatea în manieră provincială, cu *fossa* lacrimară mare și puternic adâncită, cu mameloanele indicate prin două pastile rotunde, iar părul realizat sub formă de striuri dese, paralele. Pe cap poartă *petasos* cu două aripioare mari. Hlamida de pe umărul stâng se înfășoară în jurul brațului și un capăt atârnă în jos; în mâna stângă are caduceul, iar în dreapta *marsupium*. Maniera de redare și deficiențele stilistice sunt în cazul acestei piese indiciile care ne determină să presupunem originea, dacă nu locală cel puțin provincială a piesei.

Cea de-a doua statueta²², apropiată ca dimensiune de precedenta (h=7,4 cm), prezintă un Mercurius nud, cu *petasos* cu cele două aripioare pe cap, ascunzând un păr cârlionțat; în mâna stângă ține caduceul stilizat, în timp ce palma mâinii drepte nu se mai păstrează (de asemenea nici piciorul stâng de la genunchi în jos). În afara dimensiunilor apropiate, în cazul celor două statuete divinitatea își sprijină greutatea pe piciorul drept. Aspectul general însă al celor două piese este diferit, prima fiind mai gracilă, cu trăsăturile corpului mai slab evidențiate. În ambele cazuri însă se observă o oarecare stângăcie, precum și prezența bavurilor, nefinisate, dintre picioare. I. Stîngă susține că cea de-a doua statueta este o copie provincială a unui model italic²³.

Rămânând în sfera divinităților masculine, de data aceasta orientale, este presupusă originea locală pentru un bust al lui Serapis²⁴, respectiv pentru un bust

¹⁹ Gramatopol 1982, p. 181. Piesa (h=9,5 cm) se află la Muz. Banat. din Timișoara, inv. 1595.

²⁰ Isac 1971, p. 116-117.

²¹ h = 7,9 cm; fragmentară (lipsă piciorul drept de la genunchi); turnare plină; patină verzuie; Sec. II-III p.Chr; MRPF, Inv. II.7099 (Bărcăcilă 1934, p. 91, nr. 12a, fig. 32; Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr.21; Stîngă 1998, p. 108, pl. CVI/7, CVII/4; cIMeC 2003, nr. 21).

²² MRPF, inv. 7100.

²³ Stîngă 1998, p. 109, pl. CVI/8, CVII/6.

²⁴ Gramatopol 1982, p. 182, pl. IX/3.

miniatural al lui Mithras (h=5 cm); turnat gol, acesta din urmă are bucelele și fața sumar redată²⁵.

Divinitatea feminină redată sub forma celor mai numeroase statuete de bronz, posibil produse pe plan local, este Venus, și în acest sens vom face referire la trei piese (PI. IV/1-3). Prima statueta (h=9 cm; stare de conservare mediocră; lipsă labela picioarelor, suprafața corodată; patină verde) o înfățișează pe Venus nudă, cu ochi mari migdalați, nas drept, buze subțiri cu colțurile lăsate în jos. Greutatea corpului se sprijină pe piciorul drept întins, stângul fiind îndoit din genunchi. Are corpul unei adolescente, cu umeri înguști, talie prelungă, șolduri înguste. Mamelele sunt incizate. Brațul drept este îndoit din cot și cu mâna dreaptă își acoperă sânul stâng, în timp ce cu mâna stângă își acoperă sexul. Părul, ca o perucă, parcă s-ar detașa de cap. Pe creștet are o diademă semilunară cu un buton central în partea superioară, deasupra frunții și cu alți doi la extremități²⁶. Alături de aspectele de natură stilistică care îndreptățesc presupuziția că avem de-a face cu o piesă locală, prezența bavurilor între picioare este un argument în favoarea originii locale.

Cea de-a doua statueta (h=8,5 cm; stare de conservare bună, lipsă degetele mâinii drepte; patină brună-aurie) prezintă o Venus nudă, cu ochii adânciți în orbite, pupila incizată, nasul lung, gura mică și bărbia proeminentă. Capul este aplecat spre dreapta. Corpul este sumar modelat, cu umerii înguști și lăsați în jos, mamelele incizate, cu greutatea corpului pe piciorul stâng, dreptul fiind ușor îndoit din genunchi. Părul pieptenat în rulouri succesive este strâns în coc la ceafă. Pe cap poartă o diademă semilunară înaltă, decorată cu unghiuri incizate, separate de linii verticale incizate. Intinde brațul drept, iar cu mâna stângă acoperă sexul²⁷.

Cele două statuete, încadrate cronologic în secolele II-III p.Chr. prezintă câteva trăsături comune, care ar indica originea, chiar dacă nu și același meșter: în primul rând, ambele redau ipostaza de Venus pudica, cu mâna stângă acoperind sexul, deși mâna dreaptă este diferit poziționată (în primul caz ea acoperă sânul, în timp ce în cel de-al doilea caz este întinsă în față); dimensiunile sunt apropiate; se observă similitudini în maniera de redare a umerilor înguști, incizarea mamelelor, diadema semilunară de pe cap, prezența urmelor de turnare nefinisate dintre picioare.

A treia statueta, prin datarea în a doua jumătate a sec. II p.Chr., deci într-o perioadă distinctă față de primele, nu permite comparații, cu atât mai mult cu cât și tipul iconografic este distinct. De dimensiuni puțin mai mari (h=9,5 cm), statuetei îi lipsesc mâna dreaptă, antebrațul stâng, piciorul drept de la gambă și cel stâng mai sus de genunchi. Suprafața este corodată, dar patina cenușie încă se observă. Venus este nudă, cu părul buclat ridicat într-un coc pe creștet și restul părului strâns în coc la ceafă; capul este aplecat spre dreapta. Are ochi mari, nas lung și drept, gura

²⁵ MRPF, inv. II 10598 (Stîngă 1998, p. 109, pl. CVI/4, CVII/5; Berciu, Petolescu 1976, p. 42, nr. 29).

²⁶ MRPF, Inv. II 7084 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 88; Bărcăcilă 1934, p. 89, nr. 9b, fig. 26).

²⁷ MRPF, Inv. II 9350 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 89; Antique Bronzes, nr. 91).

senzuală. Umerii sunt lați și drepti, sânii mari, talia prelungă și foarte îngustă în raport cu umerii. Zona inghinală este marcată prin incizii în formă de triunghi, iar ombilicului printr-un cerc incizat excesiv de mare. Greutatea corpului se sprijină pe piciorul drept. Ține brațele îndoit din cot, depărtate de corp, antebrățul stâng ridicat mai sus decât dreptul. Este posibil ca în mână dreaptă să fi ținut o oglindă²⁸. Alături de argumentele stilistice, de aspectul grosolan al piesei, picioarele complet lipite în porțiunea păstrată, lipsa șlefuirii, argumentează producerea pe plan local.

Din castru provin mai multe statuete cu imperfecțiuni sau deficiențe de finisare, care ar putea fi astfel considerate ca produse locale²⁹. Este vorba în primul rând de o statueta reprezentând pe Mars nud, imberb, cu un coif înalt, purtând probabil lancea în mână dreaptă și scutul în stânga, cu greutatea corpului sprijinindu-se pe piciorul drept³⁰, în stare bună de conservare, turnată plin, care păstrează între picioare bavurile rămase din turnare (posibil indicu că este un produs local), (PL. III/5).

O a doua statueta descoperită în castru (h=7,8 cm; suprațaja corodată, lipsă brațul stâng și laba piciorului drept; patină verzui) îl înfățișează pe zeul Mercur³¹ nud, cu greutatea corpului sprijinindu-se pe piciorul drept și cu sânghul ușor îndoit din genuchi; în mână dreaptă ține punga, brațul fiind ușor îndoit din cot și întins lateral spre dreapta. Capul este și el întors spre dreapta. Părul este buclat, cu cărlioniți, rotunzi, mameloanele marcate prin cercuri incizate, părul pubian redat și el prin cărlioniți, cu petasus pe vârful capului și arpioare de o parte și de cealaltă a pălării. Pe umărul stâng se observă un capăt al mantalei. Datați în prima jumătate a secolului II p.Chr., piesa are analogii în Italia, dar, mai ales, la *Drobeta*, de unde provine o piesă similară³², ceea ce îndreptățește (alături de argumente precum nefinisarea, urmele de zgură, trăsăturile neclare³³) supoziția că sunt produse locale (PL. III/3-4). Chiar dacă în cazul primelor statuete reprezentând pe Mercur nu se preciza în literatură cu exactitate contextul descoperirii, se pot observa asemănări între cele patru statuete, eventual identifi ca caracteristici ale centrului de producție de la *Drobeta* (în eventualitatea că toate cele patru statuete au fost produse aici). Mercurius este reprezentat nud, cu *petasos* cu arpioare pe cap, păr cărlionat, greutatea corpului se sprijină pe piciorul drept. Pe umeri poartă hlamidă, dar datorită caracterului fragmentar al pieselor nu putem afirma cum anume cădeau capetele acesteia în toate cazurile. Trăsăturile corpului sunt destul de sumar schițate și în toate cazurile se observă nefinisarea bavurilor dintre picioare.

²⁸ MRPF, Inv. II 7116 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 107).

²⁹ Bena 2003, p. 76.

³⁰ h=6,4 cm; piesa se datează în sec. II p.Chr.; MNA, inv. III 561 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 6); ciMeC 2003, nr. 26).

³¹ MRPF, Inv. II 7118 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 22; Stînga 1998, p. 109, pl. CVI/5,

CVII/1; Bărcăci 1934, p. 91 nr. 12b, fig. 33).

³² Stînga 1998, p. 109, pl. CVI/6, CVII/2.

³³ Bena 2003, p. 76.

O prezență nouă în arealul divinităților feminine, față de cele menționate anterior, este Fortuna, cu o statueta descoperită în castru³⁴. Fiind o descoperire singulară nu există termen local de comparație. Statueta (h=8,5 cm) (Pl. IV/6) se află într-o stare de conservare mediocră, cu suprafața corodată. Fortuna are o tunică lungă și o manta, care lasă gol brațul drept; în mâna dreaptă ține cârma, iar în stânga cornul abundenței. Chiar dacă datorită stării precare nu putem identifica suficient de bine trăsăturile feței sau ale corpului, se observă foarte bine deficiențele de prelucrare și finisare: urme de la turnare sub brațul drept, picioarele complet lipite, iar brațul stâng de asemenea este lipit de corp.

Divinitatea feminină cu cel mai mare număr de reprezentări rămâne, și în cazul descoperirilor din castru, Venus. În acest sens vom lua în discuție trei piese (Pl. IV/4-6). Prima statueta (h=11 cm) se află într-o stare de conservare precară (lipsește capul, mâna dreaptă, o parte din gambă și laba piciorului stâng, iar mâna stângă este și ea deteriorată). Piesa a fost turnată gol și prezintă patină brună. Venus este nudă, cu corpul feciorelnic, umeri înguști, sâni mici, abdomen plat, șolduri și coapse puțin proeminente, picioare lungi. Pliul inghinal este marcat printr-un triunghi, iar ombilicul printr-un cerc mare incizat. Pe umeri cad şuvițe de păr. Pe cele de pe umărul stâng le prinde cu mâna ridicată. Brațul drept, ușor îndoit, alunecă pe lângă corp. În mâna dreaptă întinsă în față ținea, probabil, un obiect. Greutatea corpului cade pe piciorul drept, stângul fiind îndoit și tras în spate. Statueta a fost datată în a doua jumătate a sec. II p. Chr³⁵.

A doua piesă (h=14,7 cm) are suprafața corodată și lipsesc etichetele picioarelor. A fost turnată plin, iar patina e cenușie. Venus este seminudă, cu ochi adânci, nas lung și drept, gura mică; capul este ușor aplecat spre stânga. Are păr buclat care îi încadrează fața în ondule mari strângându-se într-un coc înalt pe creștet (*krobylos*) și unul amplu la ceafă. Două şuvițe cad pe umeri de o parte și de cealaltă a gâtului. Draperia acoperă în diagonală spatele. Un capăt al ei trece peste umărul drept, este tras și ținut cu mâna dreaptă peste sân, iar un alt capăt este tras peste șoldul stâng și ținut cu mâna stângă în dreptul sexului. Draperia face falduri verticale de-a lungul coapsei stângi. Greutatea corpului cade pe piciorul drept, stângul fiind îndoit și adus în față. Datată în prima jumătate a sec. III p. Chr., piesa are analogii la Singidunum³⁶.

Cea de-a treia statueta³⁷ (h=10,8 cm) se află tot într-o stare de conservare precară (lipsește mâna dreaptă, iar suprafața e corodată). Piesa a fost turnată plin și prezintă patină brună. Figura zeiței este grotescă, disproporționată, cu capul prea mare în raport cu corpul modelat fără grijă. Venus este nudă, cu părul creț, strâns în coc la spate și diademă în formă de semilună, decorată cu striuri; are un colier de perle la gât. Greutatea corpului este pe piciorul stâng, dreptul fiind puțin îndoit din genunchi și dus

³⁴ MRPF, Inv. II 9348 (cIMeC 2003, nr. 123).

³⁵ MRPF, Inv. II 7085 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 98; Bărcăcilă 1934, p. 89 nr. 9d, fig. 28).

³⁶ MRPF, Inv. 7117 (cIMeC 2003, nr. 116; Bărcăcilă 1934, p. 71-73, 88 sq. nr. 9, fig. 25).

³⁷ MRPF, Inv. II 9349 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 108).

la spate. Umerii sunt înguști și lăsați în jos, sâni mici, talie prelungă, șolduri înguste, picioare groase. Ombilicul este marcat printr-un cerc incizat, iar zona inghinală printr-un triunghi. Brațul drept alunecă pe lângă corp, iar stângul este îndoit. În mâna stângă ține un măr. Această statueta a fost datată în perioada secolelor II-III p.Chr.

Argumentele invocate în cazul celor trei piese de către Doina Benea pentru a justifica producerea lor pe plan local sunt: turnarea defectuoasă în tipar, eventual cu orificii pe corpul piesei (la cea de-a doua)³⁸; la acestea am adăuga noi bavurile dintre picioare și aspectul grosolan, chiar grotesc al pieselor (contrastând cu idealul de frumusețe pe care îl reprezenta zeița).

Pe baza analizei statuetelor reprezentând pe zeița Venus putem stabili anumite caracteristici ale centrului de producție de la *Drobeta*. Cinci din cele șase piese luate în discuție prezintă caracteristici similare: Venus este redată nudă, cu umerii înguști, drepti și lăsați în jos; talia e prelungă, sâni mici, șoldurile înguste, picioarele groase; părul este de obicei creț, cu două șuvițe care coboară pe umeri și eventual un coc la spate, cu sau fără diademă semilunară; sexul este marcat printr-un triunghi incizat, iar ombilicul printr-un cerc incizat. Dacă mâna dreaptă este de obicei întinsă în față, cu stânga ține o șuviță, își ascunde sexul sau ține un măr. Luând în considerare aceste aspecte, nu este exclus ca statueta care o înfățișează pe Venus seminudă, care nu se încadrează, ca manieră de redare, în această categorie prezentată mai sus, să nu fie un produs al atelierului de la *Drobeta*, în ciuda manierei provinciale de redare. Analogia cu o piesă de la *Singidunum* poate sugera originea sud-dunăreană a statuetei.

Rămânând în partea de sud a Daciei Superior menționăm o statueta de bronz de la Gornea, datată în secolul III p.Chr. și descoperită într-un bordei datat sec. VIII-IX, în punctul Zomonița, piesa fiind adusă, probabil, din punctul numit Cetate, unde se află un *castellum* din sec. III-IV p.Chr. Piesa (h=8,7 cm) este bine conservată; a fost turnată plin și păstrează o patină cenușiu închisă. Îl reprezintă pe Amor în mișcare, înaripat. Greutatea corpului se află pe piciorul drept, stângul este tras lateral, la spate atingând solul cu vârful piciorului. Trăsăturile corpului și ale feței sunt tot atâtea indicii ale unei origini locale: capul, întors spre stânga, este prea mare în raport cu restul corpului; are orbitele excesiv de adânci, ochii exoftalmici, nasul drept și mic, gura mare, obrații cu pomeți proeminenți. Ridică brațul drept, iar stângul îl ține în jos, îndepărtat de corp. Cu ambele mâini ține în diagonală peste piept un arc, format din trei segmente. Lucia Țeposu-Marinescu și C. Pop consideră că statueta se deosebește din punctul de vedere al stilului, atât ca fizionomie, cât și ca manieră de reprezentare a atributului, de toate celelalte descoperite în Dacia, anunțând antichitatea târzie³⁹.

De la *Tibiscum* provin două statuete de bronz reprezentând pe zeița Venus, posibil realizate în atelierele de bronzieri de aici (Pl. V/1-2). Prima dintre acestea

³⁸ Benea 2003, p. 76.

³⁹ MBM, Inv. A 72824 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 59; Antique Bronzes, Nr. 57).

(h=10,5 cm; stare mediocră de conservare; lipsă antebrațul stâng, o parte din gamba și laba piciorului stâng; turnare plină; patină verde) o reprezintă pe Venus nudă, cu capul mult prea mare în raport cu restul corpului, ochii bulbucați cu irisul și pupila incizate. Aspectul general este de-a dreptul hidos. Poartă pe cap o diademă în formă de semilună cu colțurile ridicate. Părul, cu cărare la mijloc, pieptenat peste urechi, este strâns în coc la ceafă. Două șuvițe cad pe piept și alte două pe spate. Partea superioară a corpului este alungită, cu o distanță prea mare între sâni și abdomen. Brațul drept, ușor îndepărtat, alunecă pe lângă corp, iar mâna dreaptă este cu palma deschisă spre privitor, în timp ce brațul stâng este îndoit și cu mâna ținea, probabil, o meșă de păr. Sexul este marcat printr-un triunghi incizat. Lucia Țeposu-Marinescu și C. Pop identificau pentru această piesă analogii la Mursa⁴⁰.

Cea de-a doua statueta (h=11,7 cm; stare de conservare mediocră; lipsă labele picioarelor și suprafața destul de corodată; turnare plină; patină verde) prezintă o Venus nudă, cu greutatea corpului pe piciorul stâng și dreptul tras în spate și îndoit din genunchi, are umeri înguști, sâni mici, talie prelungă, șolduri și coapse groase. Fața este ovală, cu ochi mari, nas lung și gura mică. Părul încrețit acoperă urechile și este strâns în coc la ceafă. Două codițe împletite cad pe umeri și brațe până la nivelul cotului. Pe cea din stânga cu capătul făcut ghem o prinde cu mâna stângă ridicată. Brațul drept alunecă pe lângă corp și ține palma dreaptă deschisă și întinsă în față. Mamelele și ombilicul sunt marcate prin cercuri incizate, iar sexul printr-un triunghi incizat⁴¹.

Datate în a doua jumătate a secolului II – secolul III p.Chr, cele două piese prezintă anumite asemănări care ne determină să presupunem proveniența din același atelier, eventual chiar de la *Tibiscum*. În primul rând avem același tip iconografic – Venus nudă, cu diademă pe cap (chiar dacă într-un caz este semilunară, iar în celălalt semicirculară), cu părul prins în două cozi care cad pe umeri, ținând șuvița stângă cu mâna, în timp ce palma mâinii drepte este întinsă în față. Ambele statuete sunt disproporționate, cu trăsături slab schițate, sâni mici și sexul marcat printr-un triunghi incizat.

Înaintând spre centrul Daciei Superior trebuie să amintim statueta descoperită la Brădeni (jud. Sibiu), reprezentând un Lar tânăr, cu figura imberbă, părul buclat ridicat pe creștet, acoperind pavilioanele urechilor și strâns la spate în coc; poartă *tunica* drapată cu mâneci scurte, iar deasupra o *palla*. Statueta (6,4 x 3,7 cm) se află într-o stare proastă de conservare și este fragmentară (lipsesc antebrațele și gambele). Tipologic aparține categoriei *Lares compitales* (în mișcare, ținând în mână rhytonul și patera) și a fost datată în secolele II-III p.Chr⁴². C. Pop o considera un produs local bine confecționat, proporționat. Din păcate nu putem face aprecieri privitoare la centrul de producție.

⁴⁰ MBT, Inv. 7587 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 100).

⁴¹ Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 101.

⁴² MNIT, inv. I 1865 (Pop 1974, p. 599-600, fig. 1a-b).

Literatura de specialitate amintește o certă producție de statuete de bronz în atelierele de la *Micia*. Adriana Rusu-Pescaru și C. Pop menționează ca produse locale două statuete cu Venus, o statueta a Fortunei, o hermă cu Priap și o statueta a lui Amor⁴³. La rândul său, Doina Benea se oprește la aceleași piese, pe care le vom prezenta în cele ce urmează, invocând în sprijinul producerii lor în atelierele de la *Micia* nefinisarea: turnarea defectuoasă, schematizarea, lipsa șlefuirii, slaba evidențiere a trăsăturilor⁴⁴.

Piesa reprezentând pe Fortuna a fost descoperită în interiorul castrului roman (Pl. V/3). Având h=7,2 cm, statueta se află într-o stare de conservare mediocră și este ușor deformată. Patina verzuie inițială a dispărut, după curățare fiind aurie. Zeița este în picioare, cu greutatea corpului sprijinită pe piciorul stâng, în timp ce dreptul este ușor îndoit din genunchi și tras lateral. Are cap mic, ochi adânciți în orbite, nas lung, gura mică cu buzele subțiri. Părul înconjoară fața în șuvițe crețe și este strâns în coc la ceafă. Pe cap poartă o diademă în formă de semilună. Zeița este îmbrăcată cu chiton dublu, lung până la pământ și *himation* care acoperă spatele, partea inferioară a corpului, trece de la coapsa stângă oblic spre talie, se înfășoară în jurul brațului drept și cade de-a lungul corpului. În mâna stângă ține cornul abundenței, iar în dreapta, probabil, ținea cârma. Lucia Țeposu-Marinescu a identificat analogii la Trier, Wels, Viel Evreux, Kassel, în Muzeul Arheologic din Verona și în Muzeul Borély din Marsilia. Aceeași autoare data statueta în a doua jumătate a sec. II p. Chr⁴⁵.

Prima statueta reprezentând pe Venus, descoperită tot în castru (Pl. V/4) (h=11,8 cm; prezintă mici deteriorări pe suprafața corpului și o tăietură adâncă pe față; turnare plină; culoare aurie în urma curățirii) o înfățișează pe zeiță nudă, cu umerii căzuți, sâni mici și rotunzi, spatele cu o incizie mediană, abdomen puțin proeminent, cu ombilicul și zona inghinală marcate, coapse groase în raport cu restul corpului, a cărui greutate cade pe piciorul stâng, dreptul fiind ușor îndoit din genunchi. Pulpele sunt unite până aproape de genunchi. Labele picioarelor sunt sumar lucrate, foarte mici și oblice. Brațul drept este lipit de corp cu palma deschisă, în timp ce palma stângă se sprijină pe coapsă. Pe brațe poartă câte o brățară plată cu incizii în brăduleț. Două coliere lungi, incizate, se observă pe umeri, între sâni, la nivelul coapselor încrucișându-se încă o dată la mijlocul spatelui. La gât are un colier, tot din puncte incizate, de care este agățat un pandantiv (*lunula*), realizat prin două incizii curbe terminat cu un punct incizat jos, iar la punctul de întretăiere al colierelor se află un alt pandantiv romboidal, realizat și el din puncte incizate. Ochii sunt oblici, migdalați, cu un punct incizat care marchează pupila. Buzele sunt subțiri, cu colțurile lăsate în jos. Coafura este bine executată. Părul este pieptenat cu cărare la mijloc, ridicat,

⁴³ Rusu-Pescaru, Pop 2001-2002, p. 197.

⁴⁴ Benea 2003, p. 76.

⁴⁵ MNIR, Inv. 157040 (cIMeC 2003, nr. 124).

într-un coc pe creștet, făcut dintr-o coadă împletită încolăcită în jurul capului. O meșă împletită pornește de la ceafă și se prinde în cocul de pe creștet. Datată în secolul III piesa are analogii în Muzeul din Sofia⁴⁶.

Cea de-a doua statueta (h=7,4 cm; stare precară de conservare; fragmentară (piciorul drept rupt mai jos de genunchi, antebrațul stâng lipsă, iar brațul drept deteriorat) a fost de asemenea turnată plin, păstrând o patină cenușiu-închisă. Venus este nudă, cu centrul de greutate plasat pe piciorul drept întins, celălalt fiind relaxat; corpul este ușor curbat spre dreapta; fața este sumar tratată, cu ochii și nasul mai reliefați. Pe cap poartă o diademă înaltă, semilunară, iar la spate părul este strâns într-un coc. Datată în secolele II-III piesa are analogii la Karatas (PI. V/5)⁴⁷.

Deși între cele două piese nu există asemănări iconografice, putem constata în ambele cazuri execuția tehnică stângace și detaliile neglijate (fața schematizată, disproporția bust-abdomen).

Dat fiind caracterul distinct al pieselor amintite nu putem stabili particularități ale centrului de producție de la *Micia*.

Un important centru în ceea ce privește producția de statuete de bronz a fost și cel de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Doina Benea amintește doar două dintre piesele produse probabil aici, și anume un Apollo neșlefuit și un Genius cu turnare defectuoasă într-un tipar uzat și cu șlefuirea nefinisată⁴⁸. Alături de acestea, asupra cărora ne vom opri și noi în cele ce urmează, la *Ulpia Traiana* au mai fost produse, credem și alte statuete.

Statueta reprezentând pe Apollo (PI. VI/1) (h=7,5 cm; suprafață destul de corodată; lipsă antebrațul stâng și vârful piciorului drept; turnare plină; patină cenușie) îl redă pe zeu nud, cu brațul drept îndoit deasupra capului; brațul stâng este întins în față. Ține capul ușor aplecat spre stânga și piciorul stâng încrucișat peste dreptul. Corpul este schematizat; coafura este înaltă și stângaci redată. Datată în secolul II p.Chr, piesa are analogii la Bologna, Paris, Reims⁴⁹.

Piesa înfățișând un Genius (h=8 cm) se află actualmente într-o stare de conservare mediocră; suprafața este corodată; lipsește antebrațul drept; turnare plină; culoare aurie în urma curățării (PI. VI/2). Geniul are bustul nud și partea inferioară a corpului învelită într-o draperie. Greutatea corpului se sprijină pe piciorul stâng, dreptul fiind ușor îndoit din genunchi. În picioare are botine care se răsucesc pe la mijlocul gambei. În mâna stângă ține cornul abundenței, iar în dreapta ținea, probabil, patera. Piesa a fost datată la sfârșitul sec. I - începutul sec. II p.Chr⁵⁰.

⁴⁶ MNIR, Inv. 131731 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 112).

⁴⁷ MNIT, Inv. 4225 (cIMeC 2003, nr. 120; Pop 1972, p. 69, fig. 4).

⁴⁸ Benea 2003, p. 76.

⁴⁹ Muz. Deva, Inv. 1131 (Alicu, Pop, Wollmann 1979, p. 143, nr. 371; Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 13).

⁵⁰ Muz. Deva, Inv. 15821 (Alicu, Pop, Wollmann 1979, p. 123, nr. 278, pl. CXXIII; Gramatopol 1982, p. 183; Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 76).

Alături de aceste două statuete presupunem că la *Ulpia Traiana* au fost produse și două piese reprezentând pe Venus (**PI. VI/3-4**). Prima dintre acestea⁵¹, de mari dimensiuni (h=15,8 cm), păstrată fragmentar (brațul drept rupt), cu o patină verzuie închisă și turnată plin o înfățișează pe Venus seminudă, în picioare; centrul de greutate se află pe piciorul stâng; ochii sunt mari, cu pupilele marcate; fața este prelungă, părul cu cărare pe mijloc este prins în două cozi; poartă o diademă înaltă și un veșmânt drapat. Statueta a fost considerată în momentul publicării un produs autohton după ținuta rigidă, nasul gros, mâna stângă mai lungă decât brațul, sâni schematizați.

Cea de-a doua piesă la care facem referire (h=7,7 cm; stare precară de conservare, puternic corodată; turnare plină; patină cenușie; fragment, lipsind brațele și labela picioarelor)⁵² înfățișează o Venus nudă, cu corpul disproporționat și membrele prea subțiri. Are pe cap o diademă în formă de semilună prea mare în raport cu corpul și membrele. Lipsită de calități artistice și extrem de disproporționată, considerăm că este posibil să ne aflăm în fața unui rebut.

Produse ale atelierului de la *Ulpia* au fost considerate și două statuete înfățișând pe zeița Diana. Prima dintre acestea (**PI. VI/5**), de altfel cea mai mare statueta de bronz cunoscută în provincia Dacia (h=55 cm), turnată gol, actualmente într-o stare precară (fața este destul de deteriorată, trăsăturile slab vizibile, brațele lipsesc) redă o imagine a Dianei cu părul strâns la ceafă și în creștetul capului în rulou, creând impresia specifică de corn al lunii; poartă *chiton* strâns peste mijloc cu o cingătoare; tunica cu decolteu triunghiular are cinci falduri, trei fiind întoarse violent către stânga, indicând o mișcare înapoi a brațului drept (poziția brațelor poate fi cel mult presupusă: brațul drept pare a fi fost coborât pe lângă corp, de la cot ridicându-se în sus și înapoi, cel stâng era ușor îndreptat înainte din cot, posibil ținând un obiect). Statueta era destinată doar privirii din față, partea posterioară nefiind lucrată (probabil pentru a fi atașată unui perete)⁵³. H. Daicoviciu a găsit analogii cu o statueta de la *Potaissa*, redând zeița în ipostaza „la vânătoare”, cu stânga ținând arcul, iar dreapta întinzând-o după săgeată; și în acest caz părul este strâns la ceafă și în creștet într-un rulou, amintind forma cornului lunii⁵⁴.

H. Daicoviciu încadrează reprezentarea de la *Sarmizegetusa* în tipul Artemis-zeiță a vânătorii; singurul contraargument al acestei ipoteze, faptul că are *chiton* lung, nu este un impediment în acest sens, deoarece și alte reprezentări ale zeiței în această ipostază au *chiton* lung până la călcâie. El nu vede în această piesă o copie a vreunei creații celebre antice, iar modelul după care s-ar fi putut inspira este

⁵¹ Muzeul Sarmizegetusa, inv. S 804 (Rusu, Nemeș, Pop 1974-1975, p. 101, nr. 1, fig. 1).

⁵² Muz. Deva, Inv. 1130 (clMeC 2003, nr. 119; Alicu, Pop, Wollmann 1979, p. 96, nr. 23, pl. CXVII).

⁵³ Statueta a fost descoperită întâmplător în anul 1942, în partea de sud a *Ulpiei Traiana*, în afara incintei orașului; descoperire întâmplătoare realizată în 1942. se păstrează la Muzeul de Istorie Cluj (nr. inv. 10623), (Daicoviciu 1960, p. 131-133, fig. 1-3).

⁵⁴ Daicoviciu 1960, p. 134-135, fig. 9.

unul elenistic; datarea propusă de autor este sec. II⁵⁵. M. Gramatopol consideră că nu este aurită, așa cum a afirmat H. Daicoviciu la publicare, colorația galbenă fiind dată de coeficientul de zinc. Același autor crede că nu a aparținut unui templu (din nou afirmație a lui Daicoviciu), dar nu oferă alte ipoteze și nici nu își explică poziția⁵⁶. Este posibil să ne aflăm în fața unei creații a atelierelor din capitala Daciei, după cum apreciau C. Pop și D. Alicu⁵⁷.

Cea de-a doua statueta care provine, probabil, dintr-un atelier ulpiens, a fost descoperită la Ostrov (jud. Hunedoara), în anul 1972. Foarte bine conservată (h=16,2 cm), piesa, goală la interior, reprezintă pe Diana în picioare (Pl. VI/6). Trăsăturile sale sunt adolescentine, cu față ovală, ochi mari, nas drept, urechi ușor alungite, gură întredeschisă; părul bogat este prins cu o panglică într-un coc; corpul, cu forme destul de pline, este îmbrăcat într-un *chiton* scurt până la genunchi, de tip doric (cel ionic acoperă și picioarele); deasupra are un *himation* cu decolteu triunghiular, tiv și margini late, înnodat peste umeri. Poartă sandale ușoare de vânătoare, care, ca și poziția brațelor, sugerează aceeași ipostază ca în cazurile de mai sus, cu arcul în dreapta și săgeata în stânga⁵⁸.

Piesa a fost datată în sec. II p.Chr. Lucia Țeposu-Marinescu crede că Diana este redată chiar în momentul în care pune săgeata în arc. Aceeași autoare găsește analogii la Herculaneum și în Muzeul de Arte Frumoase din Lyon⁵⁹.

Pe baza analizei pieselor, datorită caracterului diferit al acestora, chiar și al celor care redau același personaj, din păcate nu putem stabili caracteristici ale unui atelier. Fiecare piesă prezintă posibile indicii ale unei producții locale, dar nu identificăm elemente comune acestora. Cele două statuete reprezentând pe Venus sunt complet distincte atât ca tip iconografic, cât și ca manieră de execuție. Dacă în cazul primeia autorii remarcău ținuta rigidă, nasul gros, mâna stângă mai lungă decât brațul și apreciau acestea ca dovezi ale producției locale (insuficiente am spune noi), atunci cea de-a doua statueta, disproporționată și fără calități artistice, poate chiar un rebut de fabricație, este cu siguranță un produs local. Cele două statuete care o înfățișează pe Diana prezintă aceeași ipostază – la vânătoare; zeița poartă în ambele cazuri *himation* cu decolteu triunghiular, dar *chitonul* este diferit; din nefericire, fața deteriorată a statuetei de mari dimensiuni nu ne permite o analiză a detaliilor chipului.

Deși ar fi fost de așteptat o mai mare reprezentativitate a centrului de la *Apulum*, dată fiind importanța așezării în antichitate, doar trei statuete de bronz descoperite în această localitate prezintă elemente care pot sugera o origine locală. În primul rând este vorba despre o statueta a unui Hercules (?) (6,4 x 2,8 cm), înfățișat nud, cu brațul

⁵⁵ Daicoviciu 1960, p. 134-138.

⁵⁶ Gramatopol 2000, p. 253.

⁵⁷ Alicu, Pop 1979, passim.

⁵⁸ Muz. Sarmizegetusa, fmi (Pop, Nemeș 1974, p. 85-89).

⁵⁹ Țeposu-Marinescu 1994, p. 66.

stâng ridicat, peste care se află un veșmânt sau blana leului din Nemea⁶⁰. Argumentul în favoarea originii locale a piesei este caracterul său grosolan.

Tot produs local este, în opinia noastră, statueta unui șoricel (L = 5,8 cm), realizat prin batere la rece (proces care se putea desfășura fără probleme și fără a necesita un proces tehnologic deosebit). Datată în corelație cu contextul descoperirii în secolul II p.Chr, statueta are analogii la *Porolissum*⁶¹.

Ultima statueta la care vom face referire a fost se pare, conform afirmației lui Fr. Deutsch care a vândut-o Muzeului Banatului din Timișoara, descoperită în cartierul Partoș. Având o înălțime de 34 cm, statueta are patină caracteristică verzuie-închisă și este goală la interior. Liber Pater este redat nud, imberb, cu forme grațioase de efeb și trăsături efeminate. Capul ușor înclinat către stânga are păr scurt cu bucle mărunte. Este împodobit cu *corymbus*; pe umărul stâng are *nebrys* strânsă și înfășurată la încheietura mâinii stângi, a cărei palmă închisă se sprijină pe șold cu degetul mare și cel mic; brațul drept este îndoit în sus cu degetul arătător ridicat; încălțăminte este ușoară și are carâmbul înalt⁶². Statueta are asemănări cu un exemplar de la Pompei. După cercetătorul C. Pop a fost produsă la *Apulum*⁶³.

Calitatea artistică slabă, grosolană, poate sugera că o statueta de bronz reprezentând o maimuță, descoperită la Micăsasa⁶⁴, precum și un Hercules nud⁶⁵, cu măciuca în mâna dreaptă, pe lângă corp de la Ciucsîngeorgiu (jud. Harghita) sunt produse locale.

Din atelierele potaissense ar putea proveni mai multe statuete, din păcate singulare ca reprezentare și, prin urmare, fără posibilitate de comparare stilistică și iconografică. Este vorba în primul rând de statueta de bronz reprezentând un Hercules nud, în picioare, cu blana leului pe cap, labele acestuia fiind legate peste piept⁶⁶. Piesa (PI. VII/1) se înscrie în categoria produselor provinciale care îl reprezintă pe Hercules, categorie din care fac parte piesele deja amintite de la *Apulum* și Ciucsîngeorgiu, precum și una cu loc de descoperire necunoscut la care ne vom opri mai târziu, toate lucrări grosolane, nefinisate, cu urme de turnare păstrate mai ales între picioarele personajului, trăsăturile feței și ale corpului foarte slab evidențiate, detaliile ignorate complet.

Un alt produs local ar fi statueta de bronz reprezentând un tânăr nud, înaripat, în mișcare (h=12 cm; stare de conservare mediocră; suprafața corodată; fragmentară (lipsă laba piciorului stâng și vârful aripii drepte); prezintă o ușoară deformare, fiind

⁶⁰ Muzeul Cluj-Napoca, inv. 19784 (Bărbulescu 1977, p. 185, nr. 51, pl. X/1).

⁶¹ Moga 2006, p. 472, pl III, b.

⁶² Pop 1974, p. 137, planșa XX.

⁶³ Pop 1990-1993, p. 225-226.

⁶⁴ h=5,6 cm; MNIT, inv. V 43922 (Micăsasa 1996, nr. 39, pl. XI).

⁶⁵ 7,6 x 2,6 cm; Muzeul Cluj-Napoca, inv. V 19793 (Bărbulescu 1977, p. 181, nr. 18, pl. X/3).

⁶⁶ 7,9 x 2,5 cm; fragmentară, brațele sunt rupte; Muzeul Cluj-Napoca, inv. V 19786 (Bărbulescu 1977, p. 184, nr. 41, pl. X/2).

mult înclinat spre spate; turnare plină; patină cenușie închisă). Piciorul drept este întins, celălalt dus mult spre spate și îndoit. Aripile lungi sunt strânse. Brațul drept este ridicat, stângul, depărtat de corp, atârână în jos. În palmele făcute căuș ținea atribute, acum pierdute. Coafura înaltă are forma unei diademe, iar șuvițele de păr sunt în formă de raze. Posibil un Genius, piesa a fost datată în sec. III p.Chr.⁶⁷ (PI. VII/2).

În ceea ce privește divinitățile feminine, produse locale pot fi considerate două statuete, reprezentând pe Venus, respectiv Diana. Venus⁶⁸ este redată nudă, cu corpul disproporționat în raport cu capul prea mare, cu greutatea corpului pe piciorul drept, stângul fiind ușor tras înapoi. Are ochi mari cu pupila incizată și trăsături grosolane ale feței. Umerii sunt înguști, sâni mici și rotunzi, talia prelungă, șoldurile late. Părul pieptănat cu cărare la mijloc acoperă urechile și este strâns în coc la ceafă. Două șuvițe lungi cad pe umeri. Cea din partea stângă este prinsă cu mâna ridicată. Brațul drept este lăsat în jos și îndepărtat de corp. Ține palma dreaptă deschisă în față. Pe cap poartă o diademă înaltă în formă de semilună cu trei protuberanțe, una centrală și celelalte la margini. Datată la sfârșitul sec. II - începutul sec. III p.Chr., piesa are analogii la Gorsium (Pannonia) (PI. VII/3).

Din punct de vedere artistic piesa cea mai bună, în opinia noastră, rămâne statueta de bronz reprezentând pe Diana (PI. VII/4)⁶⁹. Zeița este în mișcare, cu corpul suplu și fizionomia tinerească; părul este buclat, cu trei ondule care acoperă urechile, pieptănat spre spate, ajungând până la nivelul umerilor. Pe creștet are *krobylos*. Are frunte îngustă, sprâncene stufoase, ochii migdalați, gura cu buza superioară arcuită. Greutatea corpului se sprijină pe piciorul drept. Piciorul stâng, îndoit, pășește în față, în timp ce piciorul drept este întins, dus în spate și cu călcâiul ridicat. Poartă tunică cu mâneci până la cot, scurtă, deasupra genunchilor. Faldurile acesteia sunt rigide, nenaturale. Deasupra are o platoșă (*thorax*) cu *pteryges* ovale la partea inferioară și apărătoare de umăr de aceeași formă. În picioare are botine până la mijlocul gambei. Ține brațul drept îndoit din cot într-o mișcare nefirească, iar cu mâna dreaptă, stângaci reprezentată, scoate o săgeată din tolba de la spate. Pe piept se observă diagonala de care este prinsă tolba de la spate, iar deasupra lambrechinurilor, centironul. Brațul stâng, îndoit din cot, este întins și palma mâinii stângi în care ținea un obiect, poate arcul, este făcută căuș. Corpul este disproporționat, umerii înguști, bustul alungit, mușchii gambelor pronunțați, labele picioarelor mari. Piesa a fost datată în primele decenii ale sec. III p.Chr.

Din prezentarea tuturor pieselor descoperite la *Potaissa* și care nu este exclus să fi fost realizate în atelierele de aici, putem observa câteva trăsături comune: slaba

⁶⁷ MNIT, Inv. V. 1085 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 77).

⁶⁸ h=10 cm; suprafața corodată; turnare plină; patină cenușie; MNIT, Inv. V. 1087 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 99; Antique Bronzes, nr. 93).

⁶⁹ h=11,5 cm; bine conservată, lipsește atributul din mâna stângă; turnare plină; patină verzuie; MNIT, Inv. V. 1084 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 84; Antique Bronzes, nr. 101).

calitate artistică, maniera grosolană de redare, urmele de turnare neșlefuite și, mai ales, nerespectarea proporțiilor.

La Gherla au fost produse, probabil, două statuete reprezentând pe zeul Mercurius și pe Venus. Având în vedere locul descoperirii, nu excludem posibilitatea ca statuetele să fi fost realizate în castru, așa cum se poate să provină din așezarea civilă și să fi fost introduse în castru de către soldați (prezența lui Mercurius în mediul militar din Dacia este atestată încă din secolul II, domnia lui Traian, când un legat al legiunii XIII Gemina pune o inscripție pentru Mercurius Hilarus. Faptul că Mercur apare în castre (*Drobeta*, Gherla, Ilișua, *Potaissa*) în special sub formă de statuete de bronz, mai puțin pe inscripții, pare a sugera caracterul oarecum restrâns al cultului⁷⁰).

Mercur este prezent în castrul de la Gherla printr-o statueta, datată în sec. II p.Chr. de către Lucia Țeposu-Marinescu și C. Pop, respectiv în secolul următor de către R. Ardevan (**PI. VIII/1**)⁷¹. Între autori există discrepanțe și în ceea ce privește alte aspecte, precum locul descoperirii (la R. Ardevan apare *retentura*, în timp ce la Lucia Țeposu-Marinescu și C. Pop *pretentura sinistra*). Dacă R. Ardevan nu găsea în momentul publicării nici o analogie, ulterior Lucia Țeposu-Marinescu și C. Pop identifică analogii în Moesia Superior. Piesa (h=7,3 cm; fragmentară, lipsă mâna stângă; turnare plină; patină brună (la R. Ardevan apare patină verde)) îl înfățișează pe zeul Mercur în manieră provincială, cu greutatea corpului pe piciorul drept, stângul fiind tras ușor în spate și îndoit din genunchi. Zeul este imberb, capul fiind hipertrofiat; posibil orbitele erau incastrate; este descult, fixat pe un soclu care astăzi nu mai există; în mâna dreaptă avea *marsupium*, iar în stânga caduceul, care astăzi de asemenea nu mai există; la gât purta un *torques* de argint; este îmbrăcat cu o hlamidă scurtă, prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă; statueta este îngrijit lucrată; fața, pieptul și abdomenul sunt schematizate; nu are *petasos*, iar aripioarele sunt prinse direct în păr, prins sub forma unui coc în vârful capului.

O altă statueta care provine de la Gherla și se poate să fi fost produsă aici o reprezintă pe Venus Anadyomene (h=11,8 cm; stare de conservare bună, doar o mică deteriorare pe piept; turnare plină; patină brună) (**PI. VIII/2**)⁷². Venus este nudă, cu picioarele lipite până în dreptul genunchilor, greutatea corpului pe piciorul drept și stângul tras puțin înapoi, are umeri înguști, sâni mici și rotunzi, talia excesiv de lungă, șolduri înguste. Sexul este marcat printr-un triunghi incizat și ombilicul printr-un cerc incizat. Capul, ușor înclinat spre stânga, este mai bine realizat decât corpul. Trăsăturile feței sunt destul de frumoase, ochii mari migdalați, nasul lung cu

⁷⁰ Vezi pentru aceasta și teza noastră de doctorat, *Religia militarilor din Dacia Romană*, Timișoara, 2006, mss.

⁷¹ MNIT, Inv. V. 31010 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 34; *Antique Bronzes*, nr. 39; Ardevan 1983, p. 397-399, fig. 1 a-e).

⁷² MNIR, Inv. 37852 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 102; *Antique Bronzes*, nr. 97; Gramatopol 1982, p. 184, pl. X/6, 8 – imaginea este redată în oglindă).

nărilor ușor dilatate, gura mică cu buzele conturate. Ține brațul drept pe lângă corp cu palma deschisă spre privitor lăsată în jos și brațul stâng ridicat în unghi drept. Cu mâna stângă prinde capătul unei cosițe lungi pe care se află un inel din bronz. Coafura pare o bonetă care acoperă creștetul capului și peste care șuvițele de păr ondulate par o perucă. Două cosițe cad pe umeri, cea din dreapta ajunge până la cot. Pe creștet are o diademă în formă de semilună.

Produse locale ale atelierelor din Dacia Romană, fără a putea ști cu exactitate despre ce atelier este vorba (poate chiar *Porolissum*), sunt, în opinia noastră, și două statuete, din castele de la Românași, respectiv Buciumi. Piesa de la Românași (are suprafața corodată, lipsește mâna stângă; prezintă patină cenușie) înfățișează un Mars bătrân, cu barba stufoasă și părul bogat, cu greutatea corpului sprijindu-se pe piciorul drept, stângul fiind ușor tras lateral. Pe cap are un coif prevăzut pe calotă cu un soi de verigă, pe care se fixa, probabil, panașul; poartă tunică și cuirasă de tip *thorax* cu lambrechinuri și deasupra o centură mai sus de talie cu două bretele. În mâna dreaptă ridicată, dusă spre tâmplă, ținea probabil lancea și în stânga îndoită din cot și întinsă, eventual, o pateră (**PI. VIII/3**)⁷³.

Statueta de bronz din baraca 5 din castrul de la Buciumi⁷⁴, datată la sfârșitul sec. II – începutul sec. III p.Chr. (h=11,9; stare de conservare bună, doar diadema și soclul prezintă unele deteriorări; turnată plin, soclul gol; patină verde artificială) o prezintă pe Venus cu părul ondulat strâns în coc la ceafă, iar pe creștet o diademă în formă de semilună, decorată cu motive florale incizate. Ține capul ușor aplecat spre dreapta. Are trăsături urâte; fața rotundă, ochii exoftalmici, cu orbitele prea adâncite și pupilele redată ca mici butoni, gura marcată printr-o linie incizată. La gât are un colier de perle rotunde, iar în dreptul axilelor brățări din perle. Greutatea corpului cade pe piciorul stâng, dreptul fiind flexionat. Draperia, care lasă să se vadă ombilicul excesiv de mare, face un mănunchi de falduri orizontale și oblice pe coapse și învelește apoi prin falduri verticale partea inferioară a corpului. Un șnur atâră în față. Cu mâna dreaptă acoperă sânii, iar cu stânga susține draperia pe abdomen. Execuție stângace (sprâncene stufoase, nas foarte mare, corpul și brațele disproporționate) (**PI. VIII/4**).

O producție impresionantă o presupunem, pe baza analizei stilistice și artistice a unui număr ridicat de piese, în atelierelor porolissense. Doina Benea făcea referire doar la două statuete, pe care le vom prezenta și noi, și anume un Mars și un Amor, invocând în sprijinul producției lor locale surplusul de metal între picioarele piesei și șlefuirea neterminată, respectiv suprafața corodată datorită turnării defectuoase într-un tipar uzat⁷⁵.

Alături de acestea presupunem că și alte statuete au fost realizate aici,

⁷³ MIAZ, fmi (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 11).

⁷⁴ MIAZ, Inv. CC 145/1969 (Chirilă, Gudea, Lucăcel, Pop 1972, p. 107-108, nr. 1, pl. CXXX; Pop, Matei 1978, p. 78, nr. 1,2; Gramatopol 1982, p. 184; *Antique Bronzes*, nr. 92).

⁷⁵ Benea 2003, p. 76.

argumentele principale fiind de natură tehnică și stilistică. În primul rând nu excludem posibilitatea ca unele dintre statuetele descoperite în templul lui Iuppiter Dolichenus să fi fost produse locale, ca de exemplu un Iuppiter Dolichenus cu capul disproporționat față de corp⁷⁶ sau o Victoria prelucrată grosolan⁷⁷.

Rămânând pe terasa sanctuarelor regăsim și statueta de bronz reprezentând pe Mars (h=6,5 cm; soclu în formă de mosor mai deteriorat; h totală=9 cm; bine păstrată (lipsește atributele); turnată plin, soclul turnat gol; patină verde) nud, imberb, cu păr cârlionțat, fața osoasă și ochi adânci, cu greutatea corpului pe piciorul drept, stângul fiind ușor îndoit și tras înapoi. Brațul drept este ridicat și întins oblic în față, brațul stâng, îndepărtat de corp, este lăsat în jos. În mâna dreaptă ținea, probabil, lancea, iar în stânga, care are un orificiu, poate o sabie. Pe cap poartă coif corintic cu panaș înalt⁷⁸ (Pl. IX/1). Piesa a fost datată în a doua jumătate a sec. II p.Chr.

Produs local a fost considerat și un Atlas, descoperit întâmplător pe dealul Pomet (h=7,5 cm; bronz de bună calitate, turnat plin; fragmentar (piciorul drept este rupt de la gleznă)⁷⁹). Atlas se sprijină pe genunchiul stâng, cu brațele ridicate lateral și ținând în mâini globul terestru, acum dispărut; privirea este îndreptată în sus. Datat în sec. II p.Chr., are analogii în MNIT (piesă cu loc de descoperire necunoscut), iar în afara Daciei la Köln.

Amor are la *Porolissum* două statuete (Pl. IX/2-3) conservate mediocru, foarte corodate și care nu permit comentarii de detaliu. Prima statueta (h=9 cm; fragmentară, rupt piciorul stâng de la gambă, atributul din mâna dreaptă ciuntit; turnare plină; patină cenușiu închis) redă un Amor înaripat, cu forma corpului juvenilă, cu greutatea corpului sprijinită pe piciorul drept, stângul fiind dus înapoi. Părul buclat, cu moț pe creștet, este lung până la umăr. Ridică brațul drept în unghi și ține în mână o făclie spre care privește. Brațul stâng este îndepărtat de corp și lăsat în jos. În mână ține o pateră⁸⁰. Piesa a fost datată la sfârșitul sec. II – începutul sec. III p.Chr.

A doua statueta (h=5,2 cm; turnată plin; fragment; etichetele picioarelor rupte) îl înfățișează în schimb pe Amor șezând, cu piciorul drept peste cel stâng; capul este mare, disproporționat în comparație cu restul corpului; părul lung coboară peste ambii umeri în două plete; pe creștet, deasupra frunții, formează două bucle; mâna dreaptă este ridicată și întinsă în față cu pumnul închis spre înăuntru; mâna stângă lipită pe lângă corp, se sprijină cu încheietura pe șold; pe spate se pot observa două aripioare stilizate; se pare că mijlocul și coapsele au fost acoperite cu o blană. În spate are o perforație menită să ajute la fixarea într-un suport. Tratată stângace

⁷⁶ Gudea, Tamba 2001, p. 29, nr. 12, fig. 35-36.

⁷⁷ Gudea, Tamba 2001, p. 30, nr. 13, fig. 37-38.

⁷⁸ MIAZ, Inv. C.C. 756/1980 (Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 7; Antique Bronzes, nr. 25).

⁷⁹ MIAZ, inv. 1998 (C.C. 736/1966) (Pop, Matei 1978, p. 79, pl. I/4).

⁸⁰ MIAZ, Inv. 1982 (Pop, Matei 1978, p. 79, nr. 6, pl. II/5; cred că ținea în mână un *rhyton*; Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 54; Antique Bronzes, nr. 63).

poate argumenta atribuirea unui atelier local. Statueta are analogii în Tracia și a fost datată în sec. II p.Chr.⁸¹.

Dintre statuetele înfățișând divinități feminine, probabil produs local este și o statueta a zeiței Minerva (**PI. IX/4**), datorită deficiențelor de redare, în special a disproporționalității cap-corp⁸². Statueta (h=8 cm; stare de conservare precară, suprafața corodată, lipsă mâna stângă, laba piciorului stâng, atributul din mâna dreaptă; turnare plină; patină verde). O înfățișează pe Minerva cu coif corintic; poartă chiton cu mâneci până la cot și deasupra himation prins pe umărul stâng cu o fibulă rotundă. Mijlocul este încins cu un colț al mantalei, mai scurtă la spate. Ochii mari au fost incrustați la origine cu pastă albă. Brațul stâng este îndoit din cot. În mâna dreaptă ridicată ținea, probabil, lancea. Piesa are analogii în Gallia și a fost datată în sec. II-III p.Chr.

C. Pop și Al.V. Matei presupuneau că o statueta de bronz descoperită pe dealul Pomet, reprezentând pe zeița Venus (h=15,6 cm; întreagă, doar brațul drept rupt de la cot; puternic corodată; detaliile anatomice foarte șterse; turnată plin; urme puternice de oxidare)⁸³, este un produs autohton, creație a atelierului de la *Porolissum*. Argumentul invocat a fost stângăcia execuției (**PI. IX/5**). Zeița, seminudă, stă în picioare, cu centrul de greutate pe piciorul drept, întins înainte; celălalt picior este ușor îndoit de la genunchi și împins înainte; trăsăturile feței nu se disting; prinde o costiță cu brațul stâng; *palla* acoperă numai partea inferioară a corpului, cu nod în față; capetele de jos se răsfrâng peste picioare; pe brațul stâng poartă brățară; pe cap diademă semicirculară. Piesa are analogii la *Potaissa*, precum și în Moesia Inferior și a fost datată la sfârșitul secolului II – începutul secolului III p.Chr.

Alături de aceste statuete care permit o atribuire iconografică clară, de la *Porolissum* provin o serie de statuete dificil de atribuit și care pot constitui creații autohtone. Astfel este o figurină reprezentând un personaj feminin (h=2,9 cm; turnare plină; fragment; brațele rupte de la cot (stângul) și de la antebraț (dreptul); picioarele rupte mai jos de genunchi; în cap a fost montat ulterior un cui cu șurub; oxidarea a afectat piesa pe toată suprafața, așa că trăsăturile nu mai pot fi precizate) în picioare; capul este descoperit, iar corpul acoperit cu o tunică simplă, cu guler înalt, strânsă probabil la mijloc de o curea; brațul drept pare să fi fost ridicat în sus, iar cel stâng, îndoit la nivelul cotului, adus înainte; sâni slab schițați; picioarele ușor depărtate; coafură simplă, cu părul scurt, tăiat lateral și în spate deasupra cefei și drept pe frunte; trăsăturile feței sunt șterse; ochii par înguști, nasul mic și gura cu buzele strânse; pe gât se observă urme ale unor eventuale podoabe; sub faldurile tunicii

⁸¹ MIAZ, inv CC 27/1962-1987 (Gudea 1989, p. 724, nr. 1, pl. CCXLVIII A).

⁸² MIAZ, Inv. C C 228/1958 (Pop, Matei 1978, p. 79, nr. 4, pl. 1/3; Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 80; Gudea 1989, pl. CCXLVII; *Antique Bronzes*, nr. 77).

⁸³ MIAZ, inv CC 1/1957=1088 (Pop, Matei 1978, nr. 1, pl. I, 1. PI. CCLVII, 1; Gudea 1989, p. 719, nr. 1, pl. CCXLVII).

se observă proeminența pubiană. Sorgința locală a piesei a fost invocată datorită execuției rudimentare⁸⁴.

Execuția grosolană și rudimentară a fost argumentul principal care a determinat autorii să presupună că piesa urmatoare este o creație locală⁸⁵. Este vorba despre o statueta antropomorfa (h=4,5 cm; turnată plin; stare bună de conservare; foarte corodată, nu se mai observă detaliile) reprezentând probabil un personaj feminin nud, în picioare, cu trunchiul drept; brațele sunt ridicate aproape de nivelul umerilor, îndoite din cot și îndreptate înainte și spre înăuntru, ca și cum ar ține ceva; picioarele ușor desfăcute, pentru a asigura poziția de sprâin; nu se poate distinge coafura; elementele feței nu se observă; sânii slab marcați; sexul este în schimb bine evidențiat de o umflătură în formă de disc, cu o tăietură în partea inferioară; labele picioarelor redată grosolan, în forma unor plăci rotunde mai late decât picioarele. Piesa a fost datată în sec. III p. Chr.

Aceleași argumente pot fi invocate și pentru alte două statuete, reprezentând probabil personaje feminine, puternic corodate, cu detaliile anatomice șterse, executate rudimentar, eventual reburturi sau piese neprilucrate⁸⁶. În ciuda numărului mare de piese provenind de la *Porolissum*, în absența a cel puțin două statuete identice nu putem realiza analize stilistice sau stabili caracteristici.

O serie de piese cu loc de descoperire necunoscut ar putea fi, de asemenea, produse ale atelierelor locale de bronzieri. Este vorba despre două statuete înfățișând pe Hercules, ambele păstrate în Muzeul Cluj-Napoca⁸⁷. Cele două piese, fragmentare (în cazul primei, având dimensiunile 9,9 x 4,2 cm lipsește ghioaga, în timp ce la cea de-a doua, de 7,5 x 3 cm, mâna dreaptă este ruptă), îl înfățișează pe Hercules cu blana leului din Nemea. În primul caz Hercules este nud; blana are labele legate peste piept, acoperind la spate ceafa, umerii și brațul stâng; brațul drept este ridicat. În cazul celei de-a doua statuete Hercules are barbă (**PI. X/1-2**). În Muzeul Mediaș se păstrează o statueta de bronz (h=8 cm; patină verzui; foarte corodată; turnată plin) care reprezintă un personaj masculin, dansator sau călăreț, cu cărare pe mijloc, posibil cu o *taenia*; acesta poartă o tunică scurtă, cu zale, o mantă prinsă cu o fibulă în zona pieptului și cizme scurte îngroșate în partea superioară (**PI. X/3**). Piesa are analogii la Begram (Afghanistan)⁸⁸.

⁸⁴ MIAZ, inv CC 236/1958 = 1986 (Gudea 1989, p. 720, nr. 5, pl. CCXLVII).
⁸⁵ MIAZ, inv CC 390/1966=1977 (Pop, Matei 1978, p. 80, pl. II/7; Gudea 1989, p. 721, nr. 8, pl. CCXLVII).
⁸⁶ MIAZ, inv CC 236/1958=1986 (Pop, Matei 1978, p. 80, nr. 10; Gudea 1989, p. 721, nr. 9, pl. CCXLVII); MIAZ, inv. 1977 (CC 390/1966) (Pop, Matei 1978, p. 80, pl. II/7).
⁸⁷ inv. V 19785 și V 19767 (Bărbulescu 1977, p. 184, nr. 49, pl. XI/2, nr. 50, pl. XI/1).
⁸⁸ Muzeul Mediaș, inv. 6005 (Blăjan, Moga 1977, p. 195-196, fig. 1).

(inv. S 890)⁸⁹ (h=11,4 cm; fragment cu urme de arsură; turnată plin), înfățișează un soldat care suie o scară de asalt; poartă un coif gen bonetă frigiană; fața este îmberbă, părul lung prins în coc la ceafă, tunică cu lambrechini, *paludamentum*, *cingulum* și o curea pentru *gladius*, cizme cu carâmb răsfrânt⁹⁰. Se datează în epoca Severilor după tipul de coif (PI. X/4).

Statuetele luate în discuție se caracterizează prin: slabă calitate artistică, manieră grosolană de redare, cu ignorarea detaliilor, lipsa șlefuirii urmelor de turnare, disproporționalitate, argumente care constituie indicii ale unei producții locale. De asemenea, dorim să atragem atenția asupra puținelor analogii pe care aceste piese le au, fie în provinciile învecinate, fie în Imperiu, probabil tocmai datorită manierei provinciale de redare și a abaterii de la modele.

Un alt aspect pe care dorim să-l subliniem este faptul că majoritatea descoperirilor provin din locații unde au fost identificate sau presupuse ateliere de prelucrare a bronzului⁹¹, prin urmare este posibil ca statuetele să fi fost produse chiar în aceste ateliere. Spre exemplu statueta zeiței Venus de la Buciumi provine din baraca 5, acolo unde funcționa un atelier. Suntem de părere că nu au existat ateliere axate exclusiv pe producerea de statuete de bronz. Calitatea artistică mediocră a pieselor atestă faptul că nu existau meșteri specializați doar în realizarea de statuete.

În urma analizei întreprinse putem afirma cu certitudine că la *Drobeta* a funcționat un atelier în care erau realizate statuete de bronz cu o anumită specificitate. Acest fapt reiese în special din analiza statuetelor reprezentând pe zeița Venus, care au caracteristici comune: Venus este redată nudă, cu umerii înguști, drepti și lăsați în jos; talia e prelungă, sânii mici, șoldurile înguste, picioarele groase; părul este de obicei creț, cu două șuvițe care coboară pe umeri și eventual un coc la spate, cu sau fără diademă semilunară; sexul este marcat printr-un triunghi incizat, iar ombilicul printr-un cerc incizat. Dacă mâna dreaptă este de obicei întinsă în față, cu stânga ține o șuviță, își ascunde sexul sau ține un măr. În celelalte localități nu am putut stabili caracteristici ale atelierului, iar producția locală de statuete de bronz rămâne în stadiul de ipoteză, cu argumentele deja menționate.

BIBLIOGRAFIE

Alicu, Pop 1979	Alicu, D., Pop, C., <i>Hermes-Mercurius la Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> , ActaMN 16, p. 93-100.
Alicu, Pop, Wollmann 1979	Alicu, D., Pop, C., Wollmann, V. <i>Figured monuments from Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> . BAR 55.
Ardevan 1983	Ardevan, R., <i>Mercurius de la Gherla</i> , ActaMN 20, p. 397-404.

⁸⁹ Nu este exclus să fi fost descoperită la Ulpia.

⁹⁰ Rusu, Nemeș, Pop 1974-1975, p. 103, nr. 3, fig. 3-3b.

⁹¹ Vezi pentru aceasta Benea 2003.

- Bărbulescu 1977 Bărbulescu, M., *Cultul lui Hercules în Dacia Romană* (I), ActaMN XIV, p. 173-195.
- Bărcăcilă 1934 Bărcăcilă, Al., *Monumentele religioase ale Drubetei*, AO, p. 69-107.
- Benea 2003 Benea, Doina, *Bronzecasting workshops in Dacia and Dobroudja*, în *Antique Bronzes in Romania*, Exhibition Catalogue, Bucharest, p. 71-80.
- Berciu, Petolescu 1976 Berciu, I., Petolescu, C.C., *Les cultes orientaux dans la Dacie Meridionale*, Leiden.
- Blăjan, Moga 1977 Blăjan, M., Moga, V., *Un bronz roman în Muzeul de Istorie din Mediaș (jud. Sibiu)*, ActaMN 14, p. 195-199.
- Chirilă, Gudea, Lucăcel, Pop 1972 Chirilă, E., Gudea, N., Lucăcel, V., Pop, C. 1972. *Castrul roman de la Buciumi*. Cluj-Napoca.
- Daicoviciu 1960 Daicoviciu, H., *Diana de la Sarmisegetusa (Ulpia Traiana)*, Omagiu lui Constantin Daicoviciu, Ed. Academiei, București, p. 131-139.
- Gaiu 2005 Gaiu, C., *Un depozit de antichități romane de la Orheiul Bistriței*, Marmația 8, 1, p. 215-225.
- Gramatopol 1982 Gramatopol, M., *Dacia antiqua*, Ed. Albatros, București.
- Gramatopol 2000 Gramatopol, M., *Arta romană în România*, Ed. Meridiane, București.
- Gudea 1989 Gudea, N., *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman*, ActaMP XIII.
- Gudea, Tamba 2001 Gudea, N., Tamba, D., *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. III. Despre templul zeului Iupiter Dolichenus din municipium Septimium*, Zalău.
- Isac 1971 Isac, D., *Monumente votive romane din Banat*, Banatica I, p. 111-120.
- Marinescu 2003 Marinescu, Lucia, *Bronze Statuettes in Dacia and Moesia Inferior*, în *Antique Bronzes in Romania*, Exhibition Catalogue, Bucharest, p. 42-45.
- Micăsasa 1996 *Marele centru ceramic roman de la Micăsasa. Îndeletniciri-artă-cre dințe. Catalogul expoziției*, Cluj Napoca.
- Moga 2006 Moga, V., *Les pièces en bronze d'Apulum*, în *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Ed. Accent, Bistrița-Cluj-Napoca, p. 471-176.
- Pop 1972 Pop, C., *Câteva reprezentări figurate romane din județul Hunedoara*, Sargetia 9, p. 67-74.
- Pop 1974 Pop, C., *Un lar în Muzeul de Istoria al Transilvaniei*, Apulum 12, p. 599-607.
- Pop 1990-1993 Pop, C., *Bronzuri figurate în Dacia Romană; repertoriu apulens*, Apulum XXVII-XXX, p. 223-227.
- Pop, Matei 1978 Pop, C., Matei, Al. V., *Bronzuri figurate romane în Muzeul de Istorie și Artă Zalău*, ActaMP 2, p. 77-83 .
- Pop, Nemeș 1977 Pop, C., Nemeș, E., *Teracote cu Venere la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, ActaMN 14, p. 159-161.

- Popa, Berciu 1978 Popa, Al., Berciu, I., *Le culte de Jupiter Dolichenus dans la Dacie Romaine*, Leiden.
- Rusu, Nemeș, Pop 1974-1975 Rusu, Adriana, Nemeș, E., Pop, C., *Bronzuri figurate romane în Muzeul de Arheologie din Sarmizegetusa*, Sargetia XI-XII, p. 101-109.
- Rusu-Pescaru, Pop 2001-2002 Rusu-Pescaru, Adriana, Pop, C., *Monumente figurate descoperite la Micia*, Sargetia 30, p. 195-199.
- Stîngă 1998 Stîngă, I., *Viața economică la Drobeta în sec. II-VI p. Chr*; București.
- Timoc 2004 Timoc, C., *Vergessene Bronzegegenstände von Dierna-Orșova*, The antique bronzes: typology, chronology, authenticity. The Acta of the 16-th International Congress of Antique Bronzes, Organised by the Romanian National History Museum, Bucharest, May 26 th- 31 st, 2003, Edited by Dr. Crisan Museteanu, Ed. Cetatea de Scaun, Bucharest 2004, p. 447-450.
- Țeposu-Marinescu 1994 Țeposu-Marinescu, Lucia, *Tipuri de statuete de bronz romane din Dacia*, Sargetia 21-24, p. 63-77.
- Țeposu-Marinescu 2003 Țeposu-Marinescu, Lucia, *Considerații generale asupra statuetelor antropomorfe de bronz din Dacia*, în Statuete antropomorfe de bronz din Dacia, ciMEc.
- Țeposu-Marinescu, Pop 2000 Țeposu-Marinescu, Lucia, Pop, C., *Statuete de bronz din Dacia Romană*, București.

LISTA ILUSTRĂȚILOR

- Planșa I Statuete de bronz din Dacia Inferior: 1. Cătunele de Motru (apud Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 62); 2. *Romula* (apud Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 50); 3. Sucidava (apud Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 30); 4. Desa (apud Popa, Berciu 1978, nr. 18, Pl. VI); 5-6. Răcari (apud Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 83, 65).
- Planșa II Produse locale din atelierul de la *Dierna* (apud Timoc 2004, p. 448, fig. 2, 3; Isac 1971, p. 116-117).
- Planșa III-IV Statuete de bronz de la *Drobeta* (apud Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr.21, 88, 89, 98, 107-108, 6, 22; Stîngă 1998, p. 108, pl. CVI/7, CVII/4; p. 109, pl. CVI/5, 8, CVII/1, 6; ciMEc, nr. 116, 123).
- Planșa V Statuete de la *Tibiscum* (1,2) și *Micia* (3-5) (apud Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 100-101; ciMEc 2003, nr. 120, 124; Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 112).
- Planșa VI Produse locale de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (apud Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 13, 76; Rusu, Nemeș, Pop 1974-1975, p. 101, nr. 1, fig. 1; ciMEc 2003, nr. 119; ciMEc 2003, nr. 175; Pop, Nemeș 1974, p. 85-89).
- Planșa VII Statuete de bronz de la *Potaissa* (apud Bărbulescu 1977, p. 184, nr. 41, pl. X/2; Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 77, 84, 99; Antique Bronzes, nr. 93, 101).

-
- Planșa VIII   Piese de la Gherla (1,2) (apud Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 34, 102; Antique Bronzes, nr. 39, 97; Ardevan 1983, p. 397-399, fig. 1 a-e); Mars de la Românași (3) (apud Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 11); Venus de la Buciumi (4) (apud Antique Bronzes, nr. 92).
- Planșa IX   Produse locale descoperite la *Porolissum* (apud Țeposu-Marinescu, Pop 2000, nr. 7, 54, 80; Antique Bronzes, nr. 25, 63, 77; Pop, Matei 1978, p. 79, pl. I/4, II/5, nr. 4, pl. I/3; Gudea et alii 1989, p. 724, nr. 1, pl. CCXLVIII A, pl. CCXLVII).
- Planșa X   Piese cu loc de descoperire necunoscut (apud Bărbulescu 1977, p. 184, nr. 49, pl. XI/2, nr. 50, pl. XI/1; Blăjan, Moga 1977, p. 195-196, fig. 1; Rusu, Nemeș, Pop 1974-1975, p. 103, nr. 3, fig. 3-3b).

1

2

3

4

5

6

Plansa I

3
Planșa II

1

2

3

4

5

Planșa III

1

2

3

4

5

6

7

Planșa IV

1

2

3

4

5

Plasa V

1

2

3

4

5

6

Plaușa VI

1

2

3

4

Planșa VII

1

2

3

4

Planșa VIII

1

2

3

4

5

Planșa IX

1

2

3

4

Planșa X